

بررسی وضعیت نسخ وقفی شاه‌عباس به آستان عبدالعظیم حسنی (ع)

کاظم استادی^۱

چکیده

شاه‌عباس اول صفوی (م ۱۰۸۳ ق.) در دوران سلطنت طولانی‌مدت خود، برنامه ویژه‌ای برای احداث مراکز دینی و مدارس علمیه و نیز نشر و وقف کتاب داشته است. جدا از این، شاه‌عباس شخصاً چندین مجموعه بزرگ نسخ خطی را وقف برخی از آستان‌های مقدسه و مدارس حوزه‌های علمیه نموده است. از جمله آنها می‌توان وقف یک‌صد و بیست نسخه خطی کوچک و بزرگ بر آستانه مقدسه متبرکه امامزاده واجب‌التعظیم و التکریم عبدالعظیم (ع) و بر مدرسه [عتیق] آستانه مذکوره (واقع در بلوک غار) شهرری، به تاریخ غره شهر ذیقعدة الحرام سال ۱۰۷۳ می‌باشد؛ بنابراین، مناسب است تا پژوهش میدانی و بررسی آماری گردد که وضعیت این نسخ خطی وقفی شاه‌عباس و موجودی آنها چگونه‌اند؟ و در حال حاضر، چه تعدادی از این یک‌صد و بیست نسخه وقفی در کتابخانه آستان عبدالعظیم حسنی وجود دارند؛ و مشخصات فهرستی این نسخ، چگونه هستند؟ پس از بررسی، مشخص شد که از این مجموعه یک‌صد و بیست جلدی، اکنون تنها هشت نسخه خطی موجودند که ۵ نسخه آن در کتابخانه عبدالعظیم (۱- جام جهان‌نما. ۲- مجموعه؛ سه رساله در منطق). ۳- معیار جمالی. ۴- ترجمه نفحات الالهوت. ۵- کفایة‌التعلیم) و ۳ نسخه مابقی (۱- تشریح الابدان. ۲- مجموعه؛ چهار رساله. ۳- منازل السائرین). در دیگر کتابخانه‌های کشور حضور دارند و یک‌صد و دوازده نسخه وقفی شاه‌عباس، مفقود هستند و اطلاعی از آنها در دست نیست.

واژه‌های کلیدی: موقوفات صفویه، کتابخانه آستان عبدالعظیم، امامزاده عبدالعظیم، شهرری، نسخه‌های خطی، سرقت نسخ خطی.

مقدمه

شاهعباس (حکومت ۹۹۶-۱۰۳۸ق.) پنجمین پادشاه صفویان بود که بیش از چهل سال در ایران حکومت کرد. وی در سال ۹۷۸ق. در هرات متولد شد؛ و پدرش شاه محمد خدابنده، او را از کودکی، حاکم هرات کرد. در سال ۹۹۶ق. و پس از حدود ۱۲ سال ناآرامی که از وفات شاهطهماسب کشور را فراگرفته بود، محمدشاه خدابنده توسط قزلباشان عزل شد و عباس میرزا در هجدهسالگی به تخت پادشاهی ایران نشست. بعدها، شاهعباس با شکست دادن دو قدرت بزرگ ازبک و عثمانی، اقتدار فراوانی به دولت صفوی بخشید و ایران را بسیار قدرتمند و وسیع ساخت. همچنین، گسترش مذهب تشیع و حمایت از آن و اقدامات عمرانی فراوان (به خصوص در شهر اصفهان)، از مهمترین تلاش‌های حکمرانی شاهعباس است.

شاهعباس در دوران پادشاهی طولانی‌مدت خود، جدا از تأسیس حوزه‌های دینی و مدارس علمیه، نگاه ویژه‌ای به نشر کتاب و وقف آنها داشت؛ به طوری که می‌توان وی را بنیان‌گذار وقف کتاب در ایران برشمرد. در این میان، حتی جالب‌توجه است که گاهی درآمد یک مکان وقفی خود را صرف هزینه نسخه‌برداری کتاب‌ها و ایجاد وقف جدید می‌نمود؛ به‌عنوان مثال، اکنون شمار زیادی وقف‌نامه خطی موجود است که نشان می‌دهد استنساخ آنها از درآمد حاصل از حمام نقش جهان اصفهان انجام شده‌اند (نک: جعفریان، ۱۳۹۷ش: ۳۲۵ - ۳۵۲).

شاهعباس صفوی، چندین مجموعه بزرگ نسخ خطی نیز، وقف برخی از آستان‌های مقدسه و مدارس علمیه نموده است (به‌عنوان نمونه نک: تحویل‌دار، ۱۳۴۲ش: ۸۱؛ فلسفی، ۱۳۵۳ش: ۲۴/۳)؛ همانند وقف قرآن‌های نفیس و برخی نسخ خطی به آستان قدس رضوی که ظاهراً در میان سال‌های ۱۰۰۵ تا ۱۰۱۷ق. صورت گرفته است (نک: بی‌نا، ۱۱۵۰ق: سراسر متن)، یا وقف یک‌صد و ده نسخه خطی به آستانه فاطمه معصومه (س) شهر قم و نیز نسخه‌هایی (غالباً فارسی) که وقف بقعه شیخ صفی در اردبیل نموده و یا نسخی که وقف بر آستانه مقدسه متبرکه امامزاده واجب‌التعظیم و التکریم عبدالعظیم و بر مدرسه [عتیق] آستانه مذکوره (واقعه در بلوک غار) شهرری کرده است؛ و اکنون موضوع مقاله حاضر است.

حضرت عبدالعظیم حسنی (م ۲۵۲ق.) مشهور به شاه عبدالعظیم و سیدالکریم، از روایان حدیث بوده است که بیش از صد روایت از وی در کتب حدیثی نقل شده است و گفته می‌شود که نسب او با چهار واسطه به امام حسن مجتبی (ع) می‌رسد. آستانه شاه عبدالعظیم در روزگار صفویان، (که تبار خویش را به امامزاده حمزه، فرزند امام موسی کاظم علیه‌السلام می‌رساندند)، بسیار موردتوجه ایشان واقع شد و

آثار و ابنیه‌ای در اطراف حرم بنا گردید و نسخه‌های خطی و گاه مجموعه‌هایی، وقف این آستان شده است. مهمترین مجموعه وقفی بزرگ و شاید قدیمی‌ترین آن در این بقعه مبارکه، وقف مجموعه یک‌صد و بیست نسخه‌ای شاه‌عباس صفوی است. به عبارت روشن، در غره شهر ذیقعدة الحرام سال ۱۰۳۷ ق. (مطابق با حدود تیرماه ۱۰۰۷ ش.) یک‌صد و بیست نسخه خطی کوچک و بزرگ (که ظاهراً برخی از آنها شامل مجلدات متعددی بوده‌اند) توسط شاه‌عباس صفوی، وقف آستان حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و مدرسه علمیه واقع در بلوکِ غار شهرری شده است.

در دوره معاصر، اطلاعات متفاوتی از نسخ خطی وقفی شاه‌عباس در فهرس کتابخانه آستانه عبدالعظیم (ع) و برخی منابع مرتبط مطرح شده است:

الف. در جزوه کم‌حجم «تاریخ مختصر کتابخانه آستانه» که در آذرماه سال ۱۳۴۱ منتشر شده؛ اشاره‌ای به نسخ وقفی شاه‌عباس و نیز درج تصویر وقف‌نامه نسخه معیار جمالی آمده است (مؤذنی، ۱۳۴۱ ش: ۱۵ و ۱۹).

ب. در بخش اول از فهرست استاد دانش‌پژوه به سال ۱۳۴۲ ش. آمده است: «کتابخانه این آستانه از دیرباز بر جای بوده و شاه صفوی در ۱۰۳۷ ق. صد و نوزده [۱۲۰] جلد کتاب بر این آستانه وقف کرده؛ که سه جلد از آنها اکنون هست و در این فهرست، آنها را می‌شناسیم» (نک: دانش‌پژوه، ۱۳۴۲ ش: مقدمه). البته ایشان در بخش دوم فهرست خود، دو جلد دیگر از نسخ وقفی شاه‌عباس را نیز شناسانده‌اند. این پنج نسخه، در فهرست استاد دانش‌پژوه عبارت‌اند از (فهرست، بخش اول): «۱- ترجمه نفحات الالهوت، ۲- مجموعه (کبری فی المنطق، رساله المنطق یا الغرة فی المنطق، الایساغوجی یا شرح الایساغوجی)، ۳- معیار جمالی و مفتاح بواسحاقی» (نک: دانش‌پژوه، ۱۳۴۲ ش: ۶۱- ۸۳). (فهرست، بخش دوم): «۴- جام جهان‌نما، ۵- کفایة التعليم» (نک: دانش‌پژوه، ۱۳۴۲ ش: ۴۲۷- ۴۸۰). ج. در کتاب تاریخ آستانه ری که در سال ۱۳۸۰ ش. منتشر شده است نیز اشاره‌ای به نسخ وقفی شاه‌عباس و تعداد موجودی آن شده است: «دربارۀ علت پراکنده شدن این کتاب‌ها که اکنون بیش از پنج شش جلد آن در تصرف کتابخانه مبارکه نیست؛ باید گفت که جابجایی آنها در چند مرحله تاریخی و انبار کردن گاه‌وبیگاه آنها در حجرات مختلف و نبودن سرپرستی آگاه و با سواد برای طبقه‌بندی و حفاظت آنها در بسیاری از سنوات ماضیه ... موجبات این خسران را فراهم آورده ...» (عقیلی، ۱۳۸۰ ش: ۱۴۲).

د. آقای حسین مؤذنی مدیر کتابخانه عبدالعظیم (ع) در سال ۱۳۸۱ ش. در جزوه «با کتابخانه آستانه مقدس حضرت عبدالعظیم (ع) آشنا شویم»، ضمن اشاره به متن وقف‌نامه شاه‌عباس، نوشته است: «کتب وقفی او [شاه‌عباس] نیز، بالینکه خارج کننده کتاب از کتابخانه را در خون حضرت اباعبدالله (ع)

شریک دانسته، آن کتب نیز به تاراج رفت. تنها پس از تأسیس کتابخانه جدید، شش [پنج] جلد از آنها به کتابخانه بازگشته و اکنون موجود است» (نک: مودنی، ۱۳۸۱ش: ۴؛ که در صفحه ۳۶۲ شناخت‌نامه عبدالعظیم و ری نیز، تکرار شده است).

هـ در فهرست‌نویسی جدید کتابخانه آستانه که توسط آقای ابوالفضل حافظیان در سال ۱۳۸۲ش. انجام شده است نیز، همان پنج نسخه فهرست استاد دانش‌پژوه به‌عنوان نسخ وقفی شاه‌عباس، در زمره واقفان کتابخانه شناسانده شده است (نک: حافظیان، ۱۳۸۲ش: ۷۱۶/۲)؛ البته چون نسخه خطی مجموعه شماره ۶۴۸ و سه رساله داخل آن، به صورت مجزا فهرست نموده‌اند، تعداد فهرست ایشان، عدد هشت را نشان می‌دهد (۱- ترجمه نجات‌اللاهوت، ۲- جام جهان‌نما، ۳- شرح الایساغوجی، ۴- الغرة فی المنطق، ۵- کبری فی المنطق، ۶- کفایة‌التعلیم، ۷- مجموعه (۶۴۸)، ۸- معیار جمالی) که با کسر سه عدد مکرر آنها (به خاطر نسخه مجموعه)، تعداد نسخ وقفی معرفی شده وی نیز، پنج نسخ خواهند شد.

اکنون مناسب است تا پژوهش‌میدانی و بررسی آماری جامعی در منابع مختلف کتابخانه‌ای و اطلاعاتی انجام گردد تا روشن شود که وضعیت این نسخ وقفی شاه‌عباس و موجودی کلی آنها چگونه‌اند؟ و در حال حاضر، چه تعدادی از این یک‌صد و بیست نسخه وقفی در کتابخانه آستان حرم عبدالعظیم حسنی (ع) یا دیگر کتابخانه‌ها وجود دارند؛ و مشخصات فهرستی این نسخ، چگونه هستند؟

پیشینه پژوهش

برای ارائه پیشینه مسئله «نسخ خطی وقفی شاه‌عباس به آستان حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)»، می‌توان از دو جهت، آثار و منابعی را مدنظر قرار داشت:

الف. منابع پیرامون نسخ خطی وقفی شاه‌عباس و صفویان

آثار و منابع متعددی را می‌توان یافت که پیرامون نسخ وقفی مطالبی نوشته‌اند و یا اسنادی از وقفیات کتاب‌ها را درج نموده‌اند؛ برخی از این آثار به طور مستقیم به نسخ وقفی صفوی و برخی نیز به مناسبت، اشاراتی به این نسخ خطی و بعضی از نسخ‌های وقفی شاه‌عباس نموده‌اند. برای اطلاع بیشتر علاقه‌مندان به پژوهش در این زمینه، عده قابل‌توجهی از این آثار را، به ترتیب تاریخ نشر ظاهری آنها، درج می‌نماییم:

- مودنی، جواد (۱۳۴۱ش.)، تاریخ مختصر کتابخانه آستانه مقدس حضرت عبدالعظیم (ع)، تصحیح علی‌اکبر فتوحی، تهران: چاپخانه حیدری. جزوه مختصری است در ۲۴ صفحه که به مناسبت جشن

افتتاحیه ساختمان جدید کتابخانه آستان عبدالعظیم (ع) در شب ۱۹ آذر ۱۳۴۱ منتشر گشته؛ و شامل شرح سوابق خاندان تولیت و تاریخچه کتابخانه آستان در دوران سلطنت صفویه تا زمان چاپ اثر است - دانش پژوه، محمدتقی (۱۳۵۵ش.)، فهرست نسخ خطی کتابخانه آستانه مقدسه قم (قطع رحلی، گلاسه)، قم: نشریه آستانه مقدسه قم. نویسنده در حدود ده صفحه رحلی، درباره وقف کتاب‌هایی توسط شاه‌عباس صفوی نوشته است (ص ۲۱).

- سجادی خوراسگانی، محمدباقر (۱۳۷۵ش.)، «وقف کتاب در دوره صفوی»، آینه پژوهش، خرداد و تیر شماره ۳۸، صص ۱۵ - ۱۸.

- ایمانیه، مجتبی (۱۳۷۶ش.)، «صورت وقف‌نامه کتاب و مدرسه‌ای از دوره صفوی»، وقف میراث جاویدان، پاییز شماره ۱۹ و ۲۰، ۱۱۰ - ۱۱۲.

- عقیلی، عبدالله (۱۳۸۰ش.)، تاریخ آستانه ری، قم: دارالحدیث.

- موذنی، حسین (۱۳۸۱ش.)، با کتابخانه آستانه مقدس حضرت عبدالعظیم (ع) آشنا شویم، تهران: بی‌نا. (جزوه مختصری می‌باشد در حدود ۱۴ صفحه که توسط رئیس کتابخانه تنظیم شده است. متن این جزوه در «شناخت‌نامه حضرت عبدالعظیم حسنی و ری، صفحه ۳۶۱ - ۳۷۲ مجدداً منتشر شده است).

- صدراپی‌خویی، علی و ابوالفضل حافظیان‌بابلی (۱۳۸۲ش.)، فهرست کتاب‌های چاپ سنگی کتابخانه آستانه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، قم: موسسه فرهنگی دارالحدیث.

- حافظیان‌بابلی، ابوالفضل و سیدمحمدحسین حکیم (۱۳۸۲ش.)، «مآخذشناسی حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهرری»، قم: موسسه فرهنگی دارالحدیث.

- عزیززاده، فرزانه (۱۳۸۷ش.)، موزه آستان مقدس حضرت عبدالعظیم الحسنی (ع)، تهران: سنا.

- یلفانی، رامین و ملیحه مهرابی دلشاد (۱۳۸۹ش.)، «بررسی موقوفات حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در دوره صفویان»، پژوهشنامه تاریخ، زمستان شماره ۲۱، صص ۱۶۱ - ۱۷۸.

- حسینی‌اشکوری، سیدصادق (۱۳۹۰ش.)، اسناد وقف‌نامه‌های نسخه‌های خطی (بازشناسی کتابخانه‌ها بر اساس وقف‌نامه‌های مخطوطات قم)، قم: مجمع ذخایر اسلامی. بخشی از این کتاب، شامل برخی از وقف‌نامه‌های صفوی است.

- احمدی، نزهت (۱۳۹۱ش.)، «نهاد وقف در دوره صفوی»، مطالعات تاریخ اسلام، زمستان پیاپی ۱۵، صص ۴۱ - ۵۶.

- فرخ‌فال، فاطمه و میترا سمیعی (۱۳۹۷ش.)، بررسی میزان انطباق پیشینه‌های کتاب‌شناختی پایگاه نسخ خطی کتابخانه آستان مقدس حضرت عبدالعظیم (ع) بر اساس قواعد فهرست‌نویسی مارک ایران،

پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی.

- جعفریان، رسول و رسول جزینی (۱۳۹۷ش.م)، وقف‌نامه‌های صفوی، قم: نشر مورخ. این اثر شامل ۳۲۴ تصویر وقف‌نامه کتاب صفوی است که در آن، تعدادی از تصاویر وقف‌نامه‌های شاه‌عباس نیز درج شده است (نک: ۲۳۸ - ۲۵۷).

- استادی، کاظم (۱۴۰۳ش.م)، «بررسی وضعیت نسخ خطی وقفی شاه‌عباس صفوی به آستانه حضرت فاطمه معصومه (س)»، علم و تمدن در اسلام، دوره ۶، زمستان شماره ۲۲، ص ۱۱۶ - ۱۵۵.

ب. فهرست نسخ خطی کتابخانه آستان عبدالعظیم (ع)

اکنون کتابخانه آستان حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در مجموعه حرم مطهر واقع است (برای اطلاع بیشتر از وضعیت کتابخانه نک: مؤذنی، ۱۳۴۱ش سراسر متن)؛ و تاکنون چندین فهرست‌گزینشی و کلی برای نسخ خطی کتابخانه این آستان صورت گرفته است؛ که عبارت‌اند از:

۱- مؤذنی، محمدجواد و حسین (۱۳۲۴ - ۱۳۸۰ش.م)، دفتر ثبت کتابخانه آستانه حضرت عبدالعظیم (ع)، مخطوط (شماره ۲۹۹)، شهرری: کتابخانه آستان عبدالعظیم (ع). دفتر بزرگی است که در آن نام کتاب‌ها به ضمیمه برخی از مشخصات آنها به ترتیب زمان ورود به کتابخانه ثبت شده است. تنظیم این دفتر از خدمات آقای محمدجواد مؤذنی (مدیر سابق کتابخانه) است؛ که در آن از تاریخ ۱۳۲۴/۸/۲۴ تا ۱۳۷۱/۱۰/۲۶ تعداد ۹۶۳۶ جلد کتاب و نشریه چاپی و خطی را به ثبت رسانده و علاوه بر نام کتاب و مؤلف، به موضوع، ناشر، تاریخ طبع، تعداد صفحات، تعداد تصاویر و محل تهیه و قیمت خرید کتاب اشاره نموده است، پس از وی، ورود کتاب‌های بعدی از آن تاریخ تا مورخه ۱۳۸۰/۲/۵ و تا شماره ۱۱۰۰۰ توسط آقای حسین مؤذنی (مدیر بعدی کتابخانه) به ثبت رسیده است (نک: حافظیان، ۱۳۸۲ش: ۲۵۸/۱)

۲- دانش‌پژوه، محمدتقی (۱۳۴۲ش.م)، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آستانه امام‌زاده عبدالعظیم حسنی در شهرری (۱ و ۲)، نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (درباره نسخه‌های خطی)، دفتر سوم، صص ۸۳-۶۱ و ۴۲۷ - ۴۸۰.

۲- حافظیان، ابوالفضل (۱۳۸۲ش.م)، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آستانه حضرت عبدالعظیم حسنی (جلد ۱ و ۲)، قم: دارالحديث (مجموعه آثار کنگره بزرگداشت حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام؛ جلد ۲۱ و ۲۲). در این کتاب ۷۴۴ نسخه خطی موجود در کتابخانه آستان حضرت عبدالعظیم (ع) در ۸۰۰ عنوان معرفی شده است (جلد اول، ۴۹۹ عنوان نسخه از حرف الف تا قاف؛ و جلد دوم، ۳۰۱ عنوان نسخه از حرف کاف تا یاء)؛ و در انتها، فهرست‌های راهنما در هفت بخش آمده و قسمت پایانی کتاب نیز به تصاویر منتخب از نسخه‌های خطی اختصاص یافته است. گفتنی است که در فهرست واقفان،

مؤلف به برخی از نسخ وقفی شاه‌عباس صفوی اشاره نموده است (نک: حافظیان، ۱۳۸۲ش: ۷۱۶/۲).
 ۳- حافظیان، ابوالفضل (۱۳۸۲ش)، فهرست نسخه‌های خطی حوزه و موزه آستانه حضرت عبدالعظیم حسنی، قم: دارالحدیث (مجموعه آثار کنگره بزرگداشت حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام؛ جلد ۲۸).
 ۴- عزیززاده، فرزانه (۱۳۹۷ش)، فهرست تفصیلی و نسخه‌شناسی مجموعه‌ای از منابع خطی کتابخانه مرکزی آستان مقدس حضرت عبدالعظیم الحسنی (ع)، تهران: سنا. با ملاحظه فهرست کتاب در سایت خانه کتاب، مشخص شد که نویسنده در این اثر به سه نسخه وقفی شاه‌عباس (کفایه‌التعلیم، شرح ایساغوجی، جام جهان‌نما) پرداخته است؛ که البته با تلاش بسیار و جستجوی فراوان، دسترسی به این اثر به منظور استفاده در مقاله حاضر به وجود نیامد.

با توجه به منابع و آثار معرفی شده، به نظر می‌رسد پژوهش مستقلی که اختصاصاً پیرامون «مجموعه نسخ وقفی شاه‌عباس به آستان عبدالعظیم حسنی» انجام شده باشد، یافت نشد؛ بنابراین، مقاله حاضر، نخستین تحقیقی است که با این مسئله ارائه می‌گردد.

متن وقف‌نامه شاه‌عباس به آستان عبدالعظیم (ع)

همان‌طور که اشاره شد، شاه‌عباس صفوی، یک‌صد و بیست نسخه خطی را با متن وقف‌نامه زیر، وقف آستانه حضرت عبدالعظیم (ع) کرده است که در اوراق عطف و ابتدا نسخ درج شده‌اند؛ و متن آنها عبارت است از:

«هو الواقف. به تاریخ غره شهر ذی‌قعدة الحرام ۱۰۳۷ وقف نمود این کتاب را با یک‌صد و نوزده جلد کتاب دیگر، کلب آستان علی بن ابی‌طالب (ع) عباس الصفوی الحسینی بر آستانه مقدسه متبرکه امامزاده واجب‌التعظیم و التکریم امامزاده عبدالعظیم و بر مدرسه [عتیق] آستانه مذکوره، واقعه در بلوک غار [شهر] ری که طلبه از آنها منتفع شوند؛ مشروط بر آنکه از روضه و مدرسه بیرون نبرند. هر کس بیرون برد در خون حضرت ابی‌عبدالله الحسین شریک بوده باشد. فمن بدله بعد ما سمعه فائماً اثمه علی الذین یبدلونه. تمت». [اثر مهر که در آن مکتوب است: «افوض امری الی الله الغنی رفیع الدین بن محمد الحسینی الموسوی»] (به‌عنوان نمونه نک: استرآبادی، ۹۵۱ق: برگ اول و آخر؛ انصاری، قبل از ۱۳۰۷ق: برگ ۲).

در برخی از یادداشت‌های وقف در نسخ مختلف وقفی به آستان قم، بعضی اندک از کلمات متفاوت هستند؛ ولی کلیت و ساختار وقف‌نامه‌ها تا آنجایی که موجود است و رؤیت شده‌اند، یکی هستند.
 فهرست نسخ خطی وقفی موجود شاه‌عباس در کتابخانه عبدالعظیم (ع)

به‌عنوان مقدمه این بخش، لازم به تذکر این نکته است که در قسمتی از متن وقف‌نامه شاه‌عباس صفوی برای نسخ وقفی خود به آستان حرم عبدالعظیم چنین آمده است: «... بر آستانه مقدسه ... و بر مدرسه آستانه مذکوره، واقعه در بلوک غار ری؛ که طلبه از آنها منتفع شوند ...». در این عبارت وقف‌نامه، نامی از آن مدرسه برده نشده است؛ اما به قرینه وقف‌نامه دیگر شاه‌عباس برای آستان قم و مدرسه مجاور آن (نک: استادی، ۱۴۰۳ش: ث، ۱۲) شاید منظور از مدرسه علمیه واقع در بلوک غار، مدرسه عتیق برهانیه باشد. مدرسه برهانیه (عتیق) در جوار حرم عبدالعظیم (ع) واقع بوده است که قدمت آن به دوران سلجوقیان باز می‌گردد. فعالیت‌های این مدرسه در دوره پهلوی اول تعطیل شد و ساختمان آن رو به ویرانی رفت. در سال ۱۳۶۴ق. بنای باقی‌مانده آن توسط حاج شیخ علی‌اکبر برهان تهرانی (م ۱۳۷۹ق.) تخریب و نوسازی و تکمیل شد و اکنون در آستان حرم عبدالعظیم واقع شده است. مؤلف تاریخ آستانه ری نیز، درباره این احتمال، نوشته است «چون در جوار بیوتات آستانه، جز مدرسه عتیق واقع در شمال مسجد سلجوقی، مدرسه دیگری سراغ نداریم، قطعاً این کتب [وقفی شاه‌عباس] برای استفاده طلاب همین مدرسه وقف شده است» (عقیلی، ۱۳۸۰ش: ۱۴۲).

پس از ذکر این مقدمه، اکنون در چند بخش به فهرست نسخ خطی وقفی موجود شاه‌عباس در این مجموعه‌ها پرداخته می‌شود:

نسخ وقفی موجود (بدون داستان)

منظور از نسخه‌های خطی وقفی شاه‌عباس که اکنون «بدون هیچ داستانی» در آستان حرم عبدالعظیم (ع) شهرری حضور دارند، این است که ظاهراً این نسخ خطی از ابتدای زمان وقف توسط شاه‌عباس تاکنون، در این آستان نگهداری شده‌اند و ماجرای برای «نقل و انتقال»، «مفقودی» و یا «عدم شناسایی هویت آنها در فهرس» ملاحظه نمی‌گردد. طبق یافته‌های این مقاله، شامل فقط سه نسخه خطی وقفی می‌باشند:

۱- جام جهان‌نما = مرآت الجمال = اخلاق منصور

پدیدآور: غیاث‌الدین منصور بن محمد دشتکی (م ۹۴۸ق.). موضوع: فلسفه (شامل دو بخش: ۱- اینکه مردمی چیست و راه خوشبختی دو جهان. ۲- پاکیزه ساختن خوی و رفتار). زبان: فارسی. محل نگهداری: تهران، شهرری؛ کتابخانه آستان عبدالعظیم (ع). کد دستیابی: ۳۰۱ (شماره در فهرست جدید ۱۸۲)؛ شماره ثبت: ۸۲۷. کاتب نسخه: نامشخص. تاریخ کتابت: اوایل محرم ۹۶۷ق.

آغاز نسخه: بعد از صفحه وقف‌نامه، آمده است: «حمد بی‌حد ز ازل تا به ابد / احدی را که جز او نیست احد. منشی که هر حرف که از مبدأ انشاء به‌واسطه قلم‌علی بر سر لوح نمایش و هستی آمده رقم ...».

انجام اثر: کلام برخلاف مرام و مراد خوانند و در بدیع آن را مصالبه و اعاره نامند. انجامه کتابت اثر: قد تمّ الکلام بعون الملک العلام فی اوایل محرم الحرام سنه سبع و ستین و تسعمائه. انجام نسخه: در چهار برگ آخر حواشی با عناوین «قوله - قوله» آمده؛ که گویا حاشیه بر جام جهان ناست. با این جمله شروع: «قوله در اطراف مشرق کوهی واقعست؛ کوه واقع در اطراف مشرق اشاره به عالم مجرد ...» و با این جمله خاتمه یافته است: «... ملک اعظم قلبست و غرض از خلیفه ... است و الله اعلم بالصواب». مشخصات ظاهری نسخه: خط: نسخ خوش. نشان‌ها و عناوین به سنگرف. جلد: تیماج حنایی ضربی مقوایی، مجدول. ۱۱۱ برگ (صفحه ۱ تا ۲۱۳ شماره‌گذاری شده با مداد، جام جهان نما است؛ صفحه ۲۱۴ تا ۲۲۱ شماره‌گذاری شده با مداد، حاشیه انتهای نسخه است)، ۱۶ سطر، ۵/۱۰×۲۰ سم. ویژگی‌های نسخه: - در عطف ابتدای نسخه وقف نامه شاه‌عباس نگارش شده که شرح آن گذشت؛ و در انتهای وقف‌نامه مهر کروی است به سجع: «افوض امری الی الله رفیع الدین محمد الحسینی الموسوی».

منبع: ملاحظه عکس نسخه؛ فهرست نسخ خطی کتابخانه آستانه عبدالعظیم (دانش پژوه، مقاله دوم، ص ۴۳۱، شماره ۲۹۹؛ حافظیان، ۱۶۸/۱).

۲- مجموعه ۶۴۸ (شامل سه رساله در منطق)

پدیدآور: گوناگون (علی جرجانی؛ محمد جرجانی؛ حسن کاتی). موضوع: منطق. زبان: عربی. محل نگهداری: تهران، شهرری؛ کتابخانه آستان عبدالعظیم (ع). کد دستیابی: ۶۴۸/۱ (شماره در فهرست جدید ۶۰۶)؛ شماره ثبت: ۱۲۱۰. کاتب نسخه: حسین بن قنبر علی الحسینی. تاریخ کتابت: ۸۶۶ق. (نسخه دارای دو تاریخ درج شده جهت کتابت می‌باشد؛ در پایان رساله دوم نوشته شده: فی شهر ربیع الاول سنه ۸۶۶ و در پایان رساله سوم که انتهای نسخه نیز می‌باشد، نوشته شده: یوم السبت فی تاریخ سنه سته و ستین فثمانائه).

نسخه مجموعه است و شامل سه رساله: ۱- کبری فی المنطق، جرجانی (پ ۱ - ۱۴ ر)؛ ۲- الغرّه فی المنطق، محمد جرجانی (پ ۱۶ - ۲۵ ر)؛ ۳- شرح الایساغوجی، حسن کاتی (پ ۲۷ - ۵۱ پ). آغاز نسخه: وقف‌نامه شاه‌عباس. آغاز متن اصلی نسخه: (رساله اول) بدان که آدمی را قوتی است در آکه منقش گردد در وی صور اشیاء چنانکه در آینه لکن در آینه حاصل نشود مگر ... انجام نسخه: (رساله سوم) ... انما هو البرهان لکونه مرکباً من المقدمات الیقینیّه. انجامه نسخه: تم الكتاب بعون الله الملك الوهاب و باستعانة رب الارباب يوم السبت في تاريخ سنه سته و ستين فثمانائه على يد اضعف عباد الله

الغنی حسین بن قنبر علی الحسینی اللهم اغفر لهما و لوالدیهما و لجميع المؤمنین و المؤمنات برحمتک یا ارحم الراحمین و صلی الله علی نبینا محمد و اله اجمعین. (بعد از انجامه با خط مجزا دو بیت شعر نگاشته شده است: «زانک من بنده گنه کارم، هر که خواند دعا طمع دارم / و إذا البلابلُ أفصحتْ بلغاتِها، فأنف البلابلُ باحتساءِ بلابلٍ» و با خط ریزتر حاشیه زیر دارد: «هی اللهم و هی جمع بلیله، اشامیدن، جمع بلیل و هی المشرب» و در انتها دو نقش ناخوش یا علی دارد.

مشخصات ظاهری نسخه: خط: گوناگون. خطاطی نسخه، چند قلم است؛ نستعلیق، نسخ، اندکی تعلیق (استاد دانش‌پژوه، خط کل نسخه را نستعلیق درج نموده؛ و جناب حافظیان کل آن را تعلیق ذکر کرده است). خطاطی نسخه، چند قلم است؛ و در رساله اول نسخه، فصل‌ها به شنگرف می‌باشند. جلد: تیماج سرخ مقوایی تازه طرح‌دار. قطع: ربعی کوچک؛ ۵۱ برگ؛ تعداد سطر: مختلف، ۱۸، ۱۹ و ۲۰ سطر؛ ۱۸،۵×۹،۵ س.م.

ویژگی‌های نسخه: - در ابتدای متن اصلی نسخه، نشان مهر هشت‌ضلعی به سجع: «آته هو التواب الرحیم» وجود دارد. - همچنین چند مهر دایره‌ای کتابخانه عبدالعظیم با تاریخ ۱۳۲۴ ش. در چند جای نسخه به چشم می‌خورد. - در بسیاری از صفحات، حاشیه‌نویسی وجود دارد. همچنین، در صفحات سفید میان سه رساله، اشعاری درج شده است. - نسخه رطوبت دیده است.

منبع: ملاحظه عکس نسخه؛ فهرست نسخ خطی کتابخانه آستانه عبدالعظیم (دانش‌پژوه، مقاله اول، ص ۷۰، شماره ۹۰؛ حافظیان، ۵۲۳/۲؛ نیز: ۴۵۴/۲ و ۳۱۶/۱، ۴۰۱).

۳- معیار جمالی (مفتاح ابواسحاق)

پدیدآور: شمس‌الدین محمد بن فخرالدین سعید فخری اصفهانی (قرن ۸ ق.م.)؛ که به نام سلطان ابواسحاق اینجو در سال‌های ۷۴۴ و ۷۴۵ ق. نگاشته است. موضوع: ادبیات (فرهنگی است مشتمل بر چهار فن: ۱- عروض ۲- قافیه ۳- بدایع الصنایع ۴- فرهنگ فارسی؛ و این نسخه فن چهارم است که فرهنگی است فارسی به فارسی). زبان: فارسی. محل نگهداری: تهران، شهرری؛ کتابخانه آستان عبدالعظیم (ع). کد دستیابی: ۴۹۱ (شماره در فهرست جدید ۷۲۱)؛ شماره ثبت دفتر کل: ۸۲۲ (ص ۳۴). کاتب نسخه: نامشخص. تاریخ کتابت: روز شنبه ۱۰ شعبان ۹۷۷ ق.

آغاز نسخه: وقف‌نامه شاه‌عباس. آغاز متن اصلی نسخه: بسمله و به نستین. بدان اصلحک الله که هرچند تفاوت در السنه و اختلاف در لغات بیش از آنست که ذهن هیچ آدمی محیط آن و حافظه هیچ فاضلی ادراک مجموع آن ... بنابراین مقدمه چون در تألیف این مجموعه شروع رفت و در فن عروض

و قوافی و بدایع آنچه مالا بد آن بود به یمن دولت روزافزون و اقبال القاب همایون این پادشاه کامران و این کامکار سلطان نشان جمالالحق والدین شرف الاسلام و غیاث المسلمین خلد الله ملکه و دولته ساخته و پرداخته شد ... این مختصر در لغت فرس جمع کرد ... و ابیات آن را به نام یا لقب یا کنیت این خسرو و فرمانفرمای هفت‌اقلیم موشح گردانید چنانکه اصحاب فضل و ارباب نظم ... انجام نسخه: ... شاه مرصع دهاد همیشه بمردم / هم کمر خسروانی و [هم] تاج جهانی. انجامه نسخه: این رساله شریفه از ایادی مختلفه در آستانه شریفه اشرفیه علیه الف التحیه روز شنبه دهم شعبان المعظم سنه ۹۷۷ به اتمام رسیده و تمام کردیم والسلام تمت (به سنگرف). در صفحه بعد به خط مجزا و خوش، اشعاری آمده است.

مشخصات ظاهری نسخه: خط: نستعلیق (بدخط)، عناوین و نشانی‌ها به سنگرف. جلد: تیماج قهوه‌ای مقوایی تازه. قطع: ربعی کوچک؛ ۷۲ برگ؛ تعداد سطر: ۱۵ سطر؛ ۱۲×۱۹ س.م.

ویژگی‌های نسخه: - در اول نسخه، یعنی صفحه عطف، تملک محمد بن عبدالرزاق گیلانی در ۹۸۰ ق. به خط ریز و به رنگ سنگرف، با این متن آمده است: «لغت فرس قدیم للفقیر محمد بن عبدالرزاق گیلانی اوصله‌الله الی غایه الامال والامانی فی شهر سنه ۹۸۰ - نقاش با اخلاص و متواضع منصور شیرازی»؛ و نیز یادداشت‌های دیگر به رنگ سنگرف و متقدم در همین صفحه دارد که بعداً، وقف‌نامه شاه‌عباس به تاریخ ذیقعه ۱۰۳۷ با مهر کروی بزرگ از رفیع‌الدین محمد حسینی موسوی بر روی این صفحه و قسمتی از یادداشت‌ها نگارش شده که متن زیر را از خوانایی کامل انداخته است. - در حاشیه نسخه، تصحیح شده و علامت بلاغ دارد.

منبع: ملاحظه عکس نسخه؛ فهرست نسخ خطی کتابخانه آستانه عبدالعظیم (دانش پژوه، مقاله اول، ص ۷۰، شماره ۸۹؛ حافظیان، ۶۰۶/۲).

نسخ برگردانده نشده به کتابخانه

جدا از نسخه‌های مفقودی مجموعه وقفی شاه‌عباس به آستان عبدالعظیم (ع)، برخی از نسخه‌های وقفی وی به بیرون از آستانه برده یا سرقت شده بوده‌اند و در دوره‌های بعدی به این آستان بازگردانده شده‌اند؛ و اکنون در کتابخانه حضور دارند که شامل دو نسخه هستند:

۴- نفحات الالهوت (فارسی) = ترجمه نفحات الالهوت فی لعن الجبت و الطاغوت = لعینه = ترجمه نفحات الالهوت کرکی

پدیدآور: میر محمد بن ابی‌طالب حسینی موسوی استرآبادی (قرن ۱۰ ق.؛ شاگرد محقق کرکی؛ همچنین

نک: فهرست دانشگاه، ۲۰۴۶:۵). موضوع: کلام و اعتقادات (ترجمه کتاب «نفحات اللاهوت فی لعن الجبت والطاغوت» محقق کرکی (۹۴۰ق.) است (نک: فهرست رضوی ۴:۲۶۵ ش ۱۰۵۸)؛ در بدگوی از دشمنان اهل بیت (ع) که به خواهش یکی از بزرگان، در یک مقدمه و یک مقصد و یک خاتمه تنظیم شده است). زبان: فارسی. محل نگهداری: تهران، شهرری؛ کتابخانه آستان‌العیظم (ع). کد دستیابی: ۳۵۸ (شماره در فهرست جدید ۱۳۵)؛ شماره ثبت دفتر کل: ۱۴۹۶ (ص ۴۳). کاتب نسخه: نامشخص. تاریخ کتابت: شنبه ۱۹ جمادی‌الثانی ۹۵۱ق.

آغاز ضمیمه الحاقی به نسخه: بسمله، هذا الكتاب من موقوفات حرم السيد الجليل عبدالعظیم ... بسمله هذا الكتاب ترجمه لکتاب «نفحات اللاهوت» فی لعن الجبت و الطاغوت أذی الفه الامام الکبیر انجام ضمیمه الحاقی: ... تمت هذه الاسط علی يد العبد الفانی محمدحسن ابن العلامة السيد عبدالرسول ابن ... و کان ذلك صبح الاثنین (۲۸) شهر رمضان المبارک سنه (۱۳۷۳) هجریه. سپس دو یادداشت درج شده؛ یکی از شیخ آقابزرگ تهرانی و دیگری از نویسنده ضمیمه، یعنی آل طالقانی نجفی. آغاز نسخه: وقف نامه شاه‌عباس. آغاز متن اصلی نسخه: بسم الله الرحمن الرحیم. سپس بی‌قیاس لایق خالقیست که محبان آگاه و مخلصان درگاه را به اشارات با بشارت اولیک المقربون بنوازد ... انجام نسخه: ... که مخالف سنت و اخبار مصطفوی باشد باطل و نامسموع خواهد بود والله یرهدی من یشاء الی صراط مستقیم والحمد لله رب العالمین. انجامه نسخه: تمت الرساله الشریفه یوم الاثنین تاسع عشر شهر جمادی‌الثانی سنه حادی و خمسین تسعمائه هجریه. در صفحه بعد به خط مجزا یادداشت تملک و یادداشت آل طالقانی درباره آن آمده است.

مشخصات ظاهری نسخه: خط: نستعلیق، برخی نشانی‌ها به شگرف. جلد: تازه، گالینگور مشکی، عطف تیماج مشکی. قطع: رقعی کوچک؛ ۵۴ برگ (با احتساب ۱۲ برگ الحاقی آل طالقانی؛ اصل نسخه ۸۵ صفحه است)؛ تعداد سطر: ۱۱ سطر؛ ۱۱/۵×۱۷/۵ س.م.

ویژگی‌های نسخه: - طبق گزارش فنخا، قدیمی‌ترین نسخه از این اثر می‌باشد (نک: درایتی، ۱۳۹۱ش: ۵۹۶/۳۳). - رطوبت دیدگی زیادی دارد و نسخه آسیب دیده است. در حاشیه تصحیح شده است. - در آخر نسخه، یادداشت تملک هدایت الله بن قاسم بن خواجه جلال بن شیخ اویس اصفهانی متخلص به فنایی (با مهر کروی کوچک) درج شده است. آل طالقانی در حاشیه این تملک بر روی نسخه نوشته است: «لم أستطع معرفه خصوصیات هذا التملک و الذی یقرأ منه هو کما یری (دخل فی نوبه العبد المذنب هدایه الله بن قاسم بن خواجه جلال بن شیخ اویس الاصفهانی المتخلص بفنائی) وصلک الخاتم (من هدایه الله الفانی). لم أطبقه و لم أعرف عصره. محمدحسن آل الطالقانی عفی عنه». - این

نسخه از آستان عبدالعظیم خارج شده و به عراق منتقل شده بود. در آنجا به دست سید محمدحسن آل طالقانی نجفی افتاده است و پس از اطلاع استاد وی، یعنی آقابزرگ تهرانی از محتوای وقفنامه، ایشان به آل طالقانی سفارش می‌کنند که نسخه به کتابخانه عبدالعظیم بازگردانده شود و توضیحاتی نیز از نسخه، مؤلف و خود اثر به نسخه ضمیمه گردد. این کار وظیفه به تاریخ ۱۳۷۳ق. توسط آل طالقانی انجام می‌گردد و پس از آن، این نسخه به ایران و آستان عبدالعظیم بازگردانده می‌شود. - ابتدای نسخه، دوازده برگ الحاقی نونویس از سید محمدحسن آل طالقانی دارد؛ که شامل: ۱- یادداشت کوتاه اول با متن: «بسم الله الرحمن الرحيم. هذا الكتاب من موقوفات حرم السيد الجليل عبدالعظيم الحسنی (ع) بالرّی عثرنا علیه فی النجف فرمناه و أصلحینا حاله و شرحنا موضوعه و ذکرنا سائر خصوصياته و ارسانه الی محله الأصلي عملاً بالواجب وفقنا الله لأدائه ما دنا فی قید الحیاة. العراق، النجف الاشرف، محمدحسن آل الصالقای عفی عنه». ۲- مقاله، شامل: شرح حال میسوطی درباره مؤلف نفحات اللاهوت، یعنی محقق کرکی (۸۹۰-۹۴۰ق.)؛ و مترجم کتاب نفحات اللاهوت، یعنی محمد بن ابی طالب استرآبادی؛ و نیز شاهانی که کتاب متن و ترجمه به آنها تقدیم شده و شاه عباس که این نسخه را وقف کرده و محمد رفیع حسینی موسوی که مهر بر وقف زده؛ و همچنین سلسله شاهان صفوی و خدمات آنان. ۳- دو یادداشت در انتهای مقاله، یکی از آقابزرگ تهرانی با این متن: «بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الذی شرفنی بزیارة هذه النسخة النفسیة ووقفنی للتسیب لاعادتها الی مرکزها و للكشف عن مزیایها باستدعایی من الفاضل الكامل الأديب السيد محمدحسن آل الطالقانی فکتب علیها مقدمه شارحة بقلمه الشریف فجراه الله خیرا حرره الأحرر المدعوّ بأقا بزرگ الطهرانی فی خامس شوال ۱۳۷۳ (در انتها، مهر مربعی به سجع «آقا بزرگ» آمده است)»؛ و یادداشت دیگر از آل طالقانی، با این عبارت: «أمرنی شیخی و استاذی الامام الشیخ آقابزرگ الطهرانی بشرح خصوصیات هذا الکتیب بعد عشوری علیه فامتثلت أمره و بعد إکماله عرضته علیه فکتب علیه بقلم الشریف ما یرای القاری أعلاه. محمدحسن آل طالقانی عفی عنه».

منبع: ملاحظه عکس نسخه؛ فهرست نسخ خطی کتابخانه آستانه عبدالعظیم (دانش پژوه، مقاله اول، ص ۶۶، شماره ۹۱؛ حافظیان، ۱۲۸/۱).

۵- کفایة التعلیم فی صناعة التنجیم = رساله در نجوم

پدیدآور: محمد بن مسعود بن محمد غزنوی بخارایی مروزی (قرن ۱۰عق.). موضوع: هیئت و نجوم. زبان: فارسی. محل نگهداری: تهران، شهرری؛ کتابخانه آستان عبدالعظیم (ع). کد دستیابی: ۳۱۵ (شماره در

فهرست جدید ۵۱۹؛ شماره ثبت دفتر کل: ۸۱۹ (ص ۲۴). کاتب نسخه: محمدبن قاسم. تاریخ کتابت: صفر ۱۰۱۰ ق.

آغاز نسخه: یادداشت نونویس سید محمد محیط طباطبایی (دربارهٔ این که این نسخه را در سال ۱۳۲۰ ش. از دست‌فروشی خریده؛ و به سال ۱۳۲۵ ش. و پس از تأسیس کتابخانه، آن را به آستانهٔ حضرت عبدالعظیم عودت داده است). وقف‌نامه شاه‌عباس در حاشیه صفحه اول متن اصلی که فهرست کتاب است. آغاز متن اصلی نسخه: ستایش خدای را که آفریدگار است بی محامل حاجت و آفریدگار است به دلایل حجت بیافرید آسمان و ... انجام نسخه: ... چهارم بود مبارک و میمون بود و دیگر برین قیاس کن و بدان که چون بدین جای رسیدیم کتاب به پایان رسید. انجامه نسخه: تمّ الکتاب بعون الله الملك الوهاب فی شهر صفر سنه ۱۰۱۰ ... محمد بن قاسم.

مشخصات ظاهری نسخه: خط: نستعلیق (بدخط و بدون نقطه)، عناوین و نشانی‌ها به سنگرف. دارای شکل‌های متعدد (صفحات: ۷، ۱۱، ۱۳، ۱۵، ۲۳ - ۲۸، ۳۰، ۵۰، ۵۱، ۵۴، ۵۹، ۶۲ - ۶۵؛ همچنین دارای جداول (صفحات: ۹۶، ۹۷، ۱۰۵، ۱۲۰، ۱۳۱، ۱۷۴، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۲۲. قطع: ربعی. جلد: تیماج تریاکی مقوایی (صحافی تازه گشته). ۱۳۱ برگ (۲۶۲ صفحه)؛ تعداد سطر: ۲۴ سطر؛ ۱۲×۱۹ س.م.

ویژگی‌های نسخه: در اول نسخه فهرست مطالب کتاب درج شده است؛ که در حاشیه آن، وقف‌نامه شاه‌عباس درج گشته است؛ که شرح آن پیش‌تر بیان شد، با مهر کروی رفیع‌الدین محمد حسینی موسوی. - در حاشیه تصحیح شده است. - در ابتدای نسخه و در صفحات عطف، دو یادداشت دربارهٔ نقل‌وانتقال این اثر از مرحوم سید محمد محیط طباطبایی (م ۱۳۷۱ ش.) به صورت نونویس به نسخه اضافه شده است؛ که عبارت‌اند از: الف. یادداشت اول: «این کتاب را که از سال ۱۳۲۰ [شمسی] به این طرف داخل ثبت کتابخانه این‌جانب شده، اکنون که کتابخانه آستانه حضرت عبدالعظیم مفتوح می‌شود تقدیم نموده و امید دارم که از دستبرد روزگار و مردم آن مصون بماند ... محمد محیط طباطبائی. روز یکشنبه ۲۸ ذی الحجه الحرام ۱۳۶۵ قمری مطابق ۳ آذرماه ۱۳۲۵ شمسی». ب. یادداشت دوم: «کفایة التعلیم فی صناعة التنجیم. تألیف ابوالمحماد محمود بن مسعود بن محمد الزکی الغزنوی از منجمین قرن ششم هجری. نسخه‌های خطی متعددی از آن در دست است از آن جمله نسخه دیگری در کتابخانه این‌جانب موجود است اصح از این ولی اهمیت این نسخه مربوط به مزیتی است که از حیث وقف بر آستانهٔ حضرت عبدالعظیم و مدرسهٔ آنجا داشته و به حدس قوی خط وقف‌نامه خط خود شاه‌عباس است زیرا دیگری [را] ممکن نبوده در سیاق تحریر تا این اندازه نام شاه را کوچک ببرد و مهری که در پایان وقف‌نامه ... دارد مهر رفیع‌الدین محمد شهرستانی است که سال‌های آخر سلطنت

شاه‌عباس صدرممالک بوده و این رساله از ثبت وقفی او گذشته و مهر خورده است شاه‌عباس در اواخر سال ۱۰۳۷ق. چون احساس کسالت شدید در مازندران نمود از راه شوسه عباسی تهران آمد و به قزوین رفت و قطعاً در ضمن همین مسافرت بوده که یک‌صد و بیست جلد کتاب بر مدرسه حضرت عبدالعظیم که امروز اثری از آن معلوم نیست وقف کرد؛ و چند ماه پس از این تاریخ که از مازندران برگشت در اثر همان کسالت دیرینه مرد، شاید این وقف از مقوله نذوری بوده که برای بهبودی حالت مزاج خود کرده است. این کتاب به وسیله دستفروشی که ... دیگر و نسخه طبعی وقفی دیگری نیز با آن همراه بود خریداری شده داخل کتابخانه محیط طباطبائی شده و انا العبد [امضاء]». همچنین یک یادداشت کوتاه با امضاء محیط طباطبائی در ابتدای متن اصلی نسخه درج شده است: «داخل کتابخانه سید محمد محیط طباطبائی شد [امضاء] ۱۳۳۰/۱۱/۱۰ [ش]».

منبع: ملاحظه عکس نسخه؛ فهرست نسخ خطی کتابخانه آستانه عبدالعظیم (دانش پژوه، مقاله دوم، ص ۴۳۶، شماره ۲۴۵؛ حافظیان، ۴۶۶/۲).

۳- فهرست نسخ خطی بیرون از آستان

نسخه‌های خطی وقفی شاه‌عباس صفوی که اکنون در «کتابخانه، موزه و مدرسه مجاور» آستان عبدالعظیم نیستند و با دلایل مختلفی در بیرون از آستانه به سر می‌برند را، می‌توان از دو جهت مطرح نمود:

۳-۱- نسخ شناسایی شده در دیگر کتابخانه‌ها و مراکز

جستجوی فراوانی برای شناسایی نسخ وقفی مفقوده شاه‌عباس صفوی به «آستانه مقدسه متبرکه امامزاده واجب‌التعظیم و التکریم عبدالعظیم» انجام شد و کلیدواژه‌های گوناگونی همچون «شاه‌عباس، ۱۰۳۷ق، نسخ وقفی صفوی، نسخ وقفی شاه‌عباس، آستان عبدالعظیم، نسخ خطی آستان عبدالعظیم و ...» در منابع فهرستی و کتابشناسی‌های متعدد، پی‌جویی گشت؛ ولی فقط سه نسخه شناسایی شد که در کتابخانه‌های «مجلس شورای اسلامی، ملی، فیضیه قم» قرار دارند و عبارت‌اند از:

- ۱- تشریح الابدان = تشریح البدن = التشریح بالتصویر = تشریح منصورى (کتابخانه مجلس) پدیدآور: شیرازی، منصور بن محمد (م ۸۰۹ق). موضوع: طب. زبان: فارسی. محل نگهداری: تهران؛ کتابخانه مجلس شورای اسلامی. کد دستیابی: ۶۸۴۲. کاتب نسخه: نامشخص. تاریخ کتابت: قرن ۱۰ ظاهراً قدیمی‌ترین نسخه این اثر، یا حداقل یکی از آنها می‌باشد).
- آغاز نسخه: در عطف و اوراق اولیه نسخه، یک یادداشت نونویس (الف) و وقف‌نامه (ب) وجود دارد: الف:

«که هر کس گفت چشم عارض شود این قل الله را بعد اسم خود بخواند و بر کف دست خود بدمد و بر چشم بمالد البته شفا یابد و قل الله این است: بسم الله الرحمن الرحيم قل هو الله احد ان فی عینی رمد احمرار فی بیاض حسبنا الله الصمد اشف عینی یا الهی و اکفنی شر رمد لیس لله شریک لا و لا کفوا احد». ب: «وقف موبد شرعی نمود کلب آستان علی بن ابی طالب علیه الصلوة والسلام عباس (الصفوی الحسینی) با یک صد و نوزده جلد کتاب دیگر بر روضه مطهره امامزاده واجب‌التعظیم و التکریم امامزاده عبدالعظیم و (بر مدرسه آستانه مذکوره) در بلوک غار ری که طلبه منتفع شوند به شرط (آن که از روضه و مدرسه مذکوره بیرون نبرند و هر کس بیرون برد در خون حضرت) ابی عبدالله الحسین پر نصیب بوده باشد. فمن بدله بعد ما سمعه فانما اثمه علی الذین یبدلونه».

آغاز متن اصلی نسخه: شکر و سپاس پادشاهی را سزد و حمد و ثنای بی‌قیاس خالقی را رسد که در خلقت انسان دقایق حکمت بی‌پایان و حقایق قدرتش بیرون از حد و بیان ... اضعف عباد الله الصمد منصور بن محمد بن احمد صلح الله حاله...

انجام نسخه: ... ماه سوم مخلوق می‌گردد غشائی دگر که او را سلا خوانند که محافظت بشره جنین می‌کند از ملاقات بخارات که قائم‌مقام عرقست در بزرگان و ماده این در غشا فضالتی‌اند که حاصل می‌گردد از غذایی که واصل می‌شود (در ادامه نسخه یک شکل تشریحی بدن انسان آمده است).

مشخصات ظاهری نسخه: خط؛ نسخ؛ ۲۷ برگ، ۲۵ سطر؛ ۲۴×۵/۱۶ س م.

ویژگی‌های نسخه: نسخه‌ای مهم که در زمره نسخ صندوقی بوده و مصور و مشکول است. عناوین به خط رقاع و شنگرف و زر، دارای ۶ تصویر ظریف در علم تشریح می‌باشد. در دو برگ آغازین نسخه، یک دعا در دفع چشم‌زخم و وقف‌نامه کتاب از شاه‌عباس حسینی به همراه ۱۱۹ جلد دیگر بر آستانه عبدالعظیم (ع) آمده؛ که البته صفحات ترمیم غیر فنی گشته و نیز نسخه کثیف شده است.

(منبع: ملاحظه عکس نسخه؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ج ۲۰، ص ۲۹۹)

۲- مجموعه؛ شامل چهار اثر (کتابخانه ملی ایران)

یک نسخه خطی «مجموعه» (شامل: ۱- شرح عقائد النسفی؛ ۲- منهاج الكرامة فی معرفه الامامة؛ ۳- زیارتنامه؛ ۴- صحیفه الرضا) از نسخ وقفی شاه‌عباس صفوی به آستان عبدالعظیم، در میان نسخ خطی موقوفات مدرسه چهارباغ اصفهان تحت اختیار سید عبدالحسین حسینی خاتون‌آبادی (معروف به سیدالعراقین اصفهانی یا مدرسی) یا کتابخانه شخصی وی وجود داشته است؛ که این نسخه به همراه ۹۱۶ جلد نسخه خطی دیگر (که بسیاری آنها از موقوفات مدرسه چهارباغ بوده)، در سال ۱۳۹۱ش توسط خاندان سیدالعراقین به کتابخانه ملی ایران اهداء و منتقل شده است. همچنین طبق داده‌های

سایت کتابخانه ملی (اهداگر)، این اثر پس از سید العراقرین و قبل از اهداء به کتابخانه ملی، در اختیار یا تملک سید مصطفی المدرس (۱۳۲۲-۱۴۰۳ق.) فرزند سید العراقرین (تولیت مدرسه چهارباغ و نیز موقوفات صدراعظم اصفهانی و ...) قرار داشته است.

چون اصل نسخه و عکس آن دستیاب نشد، بنابراین براساس داده‌های سایت کتابخانه ملی، فهرست حاضر برای این نسخه وقفی شاه‌عباس تنظیم گشت. فهرست کلی مجموعه عبارت است از: پدیدآور: مختلف (تفتازانی، حلی و دیگران). موضوع: گوناگون (کلام و اعتقادات). زبان: عربی و فارسی. محل نگهداری: تهران؛ کتابخانه ملی ایران. کد دستیابی: ۳۵۵۶۹ (شامل شماره‌های فرعی: ۱-۳۵۵۶۹). کاتب نسخه: مختلف. تاریخ کتابت: پیش از ۱۰۳۷ق.

آغاز نسخه: وقف‌نامه شاه‌عباس صفوی با تاریخ ۱۰۳۷ق. آغاز متن اصلی نسخه (رساله اول): بسمله. الحمدلله المتوحد بجلال ذاته و کمال صفاته المتقدس فی نعوت الجبروت ... انجام نسخه (رساله چهارم): ... ما خلا قاتل الحسين بن علی علیهما السلام فانی انتقم له من قاتله تمت الاحادیث الرضویة المسماة بالصحيفة و الحمدلله اولاً و الصلوة و السلام علی رسوله ظاهراً و باطناً و السلام علی من اتبع الهدی. مشخصات ظاهری نسخه: خط: نسخ؛ گوناگون. تزئینات متن: نشان‌ها و خطوط بالای برخی عبارات به سرخی. نوع کاغذ: اصفهانی نخودی، آهار مهره. جلد: مقوایی با روکش تیماج عنابی، عطف گالینگور قهوه‌ای، اندرون تیماج مشکی. قطع: رقعی (۲۰×۱۰۵)؛ ۱۳۲ برگ. تعداد سطر: مختلف ۱۵، ۲۰، ۲۳ سطر؛ ۱۱۵×۵۰ و ۱۴۰×۵۰ س.م.

ویژگی‌های نسخه: افتادگی در انجام دارد؛ لکه و رطوبت دیده است؛ و پارگی و فرسودگی در جلد ملاحظه می‌شود. وقف‌نامه شاه‌عباس با مهر دایره‌ای و نقش «افوض امری الی الله الغنی رفیع‌الدین محمد الحسینی الموسوی». نسخه اهدایی از خاندان سیدالعراقرین در تاریخ ۱۳۹۱/۱۰/۱۳ می‌باشد. منبع: اطلاعات سایت اینترنتی کتابخانه ملی؛ نشریه ۹/۲۸؛ مأخذ: رایانه ملی، ج ۱).

۳- منازل السائرین (کتابخانه مدرسه فیضیه)

پدیدآور: ابواسماعیل عبدالله بن ابی‌منصور محمد، مشهور به خواجه عبدالله انصاری (۳۹۶-۴۸۱ق.). موضوع: عرفان و تصوف. زبان: عربی. محل نگهداری: قم؛ کتابخانه آیت‌الله حائری (فیضیه). کد دستیابی: بدون شماره (کتاب هنوز فهرست نشده است). کاتب نسخه: نامشخص. تاریخ کتابت: نامشخص (قبل از ۱۰۳۷ق.).

آغاز نسخه: بسمله، الحمدلله الواحد الاحد القیوم الصمد اللطیف الخیر القریب الذی امطر سرائر العارفرین کرائم الکلم من غمائم الحکم ... و بعد، فان جماعة من الراغبین فی الوقوف علی منازل السائرین الی

الحق عز اسمه من الفقراء من أهل هراة والغرباء، طال علىّ مسألتهم إياي زمانا ... انجام نسخه: ... أجبث في سالف الزمان سائلا سألني عن توحيد الصوفية بهذه القوافي الثلاث ما وحد الواحد من واحد إذ كل من وحد جاحد توحيد من ينطق عن نعتة عاربه أبطلها الواحد توحيدة إياه توحيدة ونعت من ينعتة لاحد. انجامه نسخه: ... تم الكتاب بعون الملك الوهاب. [در انتها با خط متفاوت نوشته شد: حقیق محمد باقر مشخصات ظاهری نسخه: خط: نسخ خوش، با تاریخ ۱۰۳۷ ق.؛ کاتب: نامعلوم (شاید همان محمدباقر باشد). جلد: تیماج ضربی قهوه‌ای، تعداد صفحات: ۱۵۲ صفحه، ۷ سطر، اندازه: جیبی.

ویژگی‌های نسخه: مشخصات ظاهری: در برخی از صفحات، حاشیه‌هایی با خط مجزا دارد. همچنین در صفحه عطف اول و دوم، چندین یادداشت به چشم می‌خورد. در حاشیه صفحه چهارم (شماره مدادی) متن وقف‌نامه شاه‌عباس صفوی درج شده «به تاریخ غره شهر ذی‌قعدة الحرام ۱۰۳۷ و وقف نمود این کتاب را با یک صد و نوزده جلد کتاب، کلب آستان علی بن ابی‌طالب علیه‌السلام عباس الصفوی الحسینی بر روضه مقدسه امامزاده واجب‌التعظیم امامزاده عبدالعظیم و بر مدرسه آستانه مذبوره واقعه در بلوک غار ری که طلبه منتفع شوند؛ مشروط بر آنکه از آنجا بیرون نبرند. هر کس بیرون برد در خون حضرت ابی‌عبدالله الحسین شریک بوده باشد. فمن بدله بعد ما سمعه فأنما اثمه على الذين بيدلونه». [اثر مهر که در آن مکتوب است: «افوض امری الی الله الغنی رفیع‌الدین بن محمد الحسینی الموسوی»].

برخی نکات قابل توجه در نسخه: ۱- این نسخه متعلق به نسخ وقفی شاه‌عباس صفوی در آستان حرم عبدالعظیم (ع) بوده است؛ که در تاریخ ۱۸ تیر ۱۳۳۴ (۱۳۷۴ ق.) توسط مرحوم آقای حاج شیخ عبدالحسین صاحب‌الداری بروجردی یافته گشته و به کتابخانه فیضیه (احتمالاً در سال ۱۳۵۴ ق.) ملحق شده است و اکنون بدون درج شماره و فهرست شدن (نک: فهرست عراقی و استادی) در کتابخانه فیضیه نگهداری می‌شود. (صاحب‌داری، نسخه دیگری را نیز در سال ۱۳۵۴ ق. از نسخ وقفی شاه‌عباس به آستانه قم یافته و به نسخ کتابخانه فیضیه ملحق نموده است). ۲- ظاهراً جلد نسخه، تعویضی می‌باشد و مربوط به نسخه خطی دیگری بوده است؛ زیرا بر روی برچسب عطف جلد عبارت «مقامات القلوب یا مقامات الاولیاء» با شماره ۲۶۶۲ آمده و در صفحه اول عطف متصل به جلد نیز طی یادداشتی آمده است: «هذا الكتاب اما كتاب مقامات القلوب لابی الحسین النووی احمد بن محمد الصوفی المتوفی سنة ۲۵۵ او كتاب مقامات الاولیاء لابی عبدالرحمت السلمی الحافظ محمد بن الحسین النیشابوری الصوفی المتوفی سنة ۴۱۳». ۳- عبدالحسین صاحب‌الداری بروجردی (م ۱۳۷۷ ق.) که مسئول کتابخانه فیضیه بوده است و نسخه را یافته، بر روی صفحه عطف اول در کنار یادداشت قبلی، نوشته است: «شرح منازل السائرین از کمال الدین عبدالرزاق کاشانی». (منبع: ملاحظه نسخه و عکس نسخه).

۳-۲- نسخ شناسایی شده مشکوک

دو نسخه که مشکوک به تعلق به مجموعه وقفی شاه‌عباس به آستان عبدالعظیم (ع) هستند نیز، شناسایی شد؛ که عبارت‌اند از:

۳-۲-۱- مجموعه (شامل: نبذة عن كتاب «سر الانساب العلویین» و نیز «منتقله الطالبیه» محمدباقر واعظ تهرانی کجوری (م ۱۳۱۳ ق.)، کتاب مفصلی در چند مجلد دارد با عنوان «روح و ریحان یا جنّة النّعیم و العیش السّلیم فی احوال السّید عبدالعظیم الحسنی (ع) و التّکریم». مؤلف در این اثر علاوه بر بیان احوال و تاریخ حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، درصدد بیان یک دوره معارف شیعی نیز بوده است. کتاب دارای بیست و چهار روح و ریحان است؛ که در جلد چهارم (چاپ جدید) یعنی روح و ریحان بیست و دوم در فصل «در امامزادگانی که به ری آمدند و وارد شدند»، اشاره‌ای به نسخه خطی «منتقله الطالبیه» در آستان عبدالعظیم نموده است (واعظ کجوری، ۱۳۸۲: ۲۳۱/۴).

در این میان، استاد دانش‌پژوه در مقدمه مقاله فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آستانه حضرت عبدالعظیم نیز، همین اشاره را با توضیحاتی جنبی و احتمال وجود چنین نسخه‌ای در کتابخانه مجلس، نقل نموده‌اند (دانش‌پژوه، ۱۳۴۲ش: دفتر سوم، ۶۳ و ۶۴؛ چاپ کنگره: ۳۹۴/۱۱).

نویسنده مقاله نسخه خطی مورد اشاره استاد دانش‌پژوه را تهیه نموده، اما نشانی از وقف‌نامه شاه‌عباس بر آن ملاحظه نشد؛ اما به قرینه نسخه دیگر از مجموعه وقفی شاه‌عباس که در دست استاد محمد محیط طباطبایی بوده است (و در عناوین قبلی معرفی گشت)، بعید نیست این نسخه مورد اشاره استاد دانش‌پژوه، از مجموعه وقفی شاه‌عباس بوده باشد که اوراق اولیه آن سهواً افتاده یا اینکه وقف‌نامه ابتدای نسخه را از بین برده باشند.

۳-۲-۲- عمده الطالب

در کتاب وقف‌نامه‌های صفوی، در بخش وقف‌های شاه‌عباس، اشاره‌ای به کتاب عمده الطالب ابن عنبه به‌عنوان نسخه وقفی شاه‌عباس در کتابخانه آستانه عبدالعظیم حسنی شده است؛ که البته شماره نسخه‌ای برای آن درج نشده است (نک: جعفریان، ۱۳۹۷: ۲۵۱). با جستجویی که در فهرست نسخ خطی کتابخانه آستان عبدالعظیم (ع) قدیماً و جدیداً انجام شد، اثری از این نسخه یافت نشد. همچنین، در فهرستگان نسخ خطی ایران نیز، اطلاعاتی از این نسخه دستیاب نگشت. به همین دلیل از یکی از مؤلفان کتاب، یعنی آقای رسول جزینی، استفساری درباره این نسخه انجام شد؛ که ایشان نیز اطلاعی از وضعیت نسخه نداشتند و احتمال دادند که شاید اشتباهی رخ داده باشد؛ بنابراین، اکنون وضعیت این نسخه، مشخص نیست و قابل تطبیق با مجموعه وقفی شاه‌عباس صفوی نمی‌باشد.

۳-۳- نسخ شناسایی نشده

با وجود جستجوی فراوان و صرف وقت زیاد، از یک‌صد و بیست نسخه خطی وقف‌شده توسط شاه‌عباس صفوی به آستان حرم عبدالعظیم و مدرسه مجاور آن، تنها حدود هشت نسخه خطی شناسایی شد؛ که عبارت بودند از: ۱- جام جهان‌نما. ۲- مجموعه (سه رساله در منطق). ۳- معیار جمالی. ۴- ترجمه نجات اللاهوت. ۵- کفایه‌التعلیم. ۶- تشریح الابدان. ۷- مجموعه (چهار رساله). ۸- منازل السائرین.

این وضعیت فقدان نسخ خطی در آستان عبدالعظیم، می‌توان به برخی از دلایل زیر واقع شده باشد:

الف. عدم درج یادداشت وقف یا فهرست نسخه‌ها بدون نام واقف

احتمال کمی وجود دارد که برخی از نسخه‌های فهرست شده نسخ اهدایی شاه‌عباس به آستان عبدالعظیم، بدون نام و نشانی از واقف آنها یا تاریخ وقف، فهرست شده باشند؛ که به همین دلیل، به راحتی قابل شناسایی نیستند.

یک احتمال ضعیف دیگر آن است که ممکن است واقف نسخه‌ها، بر بعضی از نسخه‌ها مهر یا یادداشت وقفی خود را نزده باشد؛ و این نسخه‌ها در فهرست کتابخانه آستانه قم، با مشخصات واقف فهرست نشده باشند. هر چند که از متن و عبارت مهر واقف برمی‌آید که پیشکار شاه‌عباس در امر وقف نسخه‌ها، به نشانه‌گذاری نسخه‌های خطی وقفی، اهتمام داشته؛ زیرا در متن مهر وقف نوشته شده: «... مشروط بر آنکه از روضه و مدرسه بیرون نبرند. هر کس بیرون برد در خون حضرت ابی‌عبدالله‌الحسین شریک بوده باشد...».

همچنین بعید نیست برخی از نسخ وقفی، در دست مراجعان کتابخانه آسیب دیده و صفحات وقف‌نامه آنها از بین رفته باشند؛ و بعدها بدون اسناد وقف‌نامه، در کتابخانه حرم عبدالعظیم (ع) فهرست شده باشند ب. شمارش اشتباه نسخه‌ها توسط واقف یا تحویل نشدن آنها

احتمال دارد واقف یا پیشکار وی، در آمار و شمارش نسخه‌های خطی وقفی به آستانه قم، دچار اشتباه شده باشند؛ و اساساً تعداد نسخه‌های اهدایی، کمتر از یک‌صد و بیست عدد بوده باشد.

یک احتمال دیگر قابل طرح این است که ممکن است واقف یا نماینده وی یا حمال و باربری که نسخه‌ها را تا آستان عبدالعظیم حمل می‌نموده، برخی از نسخه‌ها را در زمان «انتقال، اهداء و وقف» به آستان، تحویل فیزیکی به آنجا نداده باشند؛ یا مثلاً ممکن است که برخی از نسخه‌ها از بار حمال، افتاده یا حین انتقال، سرقت شده باشند. البته این احتمالات وقتی قابل توجه هستند که تعداد اندکی از نسخ وقفی مفقود بوده باشند؛ اما با توجه به فقدان اکثر نسخه‌های وقفی این آستان، لازم است بر احتمالات دیگری متمرکز شویم.

ج. نسخه‌های قرضی از کتابخانه، مرجوع نشده‌اند.

یک احتمال قابل قبول این است که بیشتر نسخ وقفی شاه‌عباس، در طول چهار قرن (مخصوصاً در میانه قرن ۱۲ تا ۱۴ قمری)، از کتابخانه آستان عبدالعظیم خارج شده یا قرض گرفته شده باشند، ولی به مخزن کتابخانه، مسترد و بر نگشته باشند؛ چه این که نسخه‌های وقفی خارج شده، اکنون در دست افراد دیگری قرار داشته باشند و یا این که به برخی کتابخانه‌های شخصی یا عمومی، اهداء یا فروخته یا انتقال یافته باشند؛ و یا این که اساساً بر اثر استعمال زیاد یا عوامل دیگر، مندرس و از بین رفته باشند.

در این میان بعید نیست که چون مخاطب و مراجعان کتابخانه آستانه فاطمه معصومه (س) از طلاب و علمای حوزه علمیه بوده‌اند، برخی از نسخه‌های وقفی پس از قرض گرفته شدن از آستانه قم، در بین کتابخانه شخصی طلاب و علماء باقی مانده باشند؛ و این نسخ ایشان، چون هنوز فهرست نگشته‌اند، قابل شناسایی نیستند.

نتیجه‌گیری

پس از بررسی نسخ کتابخانه آستان عبدالعظیم حسنی (ع) و نیز داده‌های فهرستی نسخ خطی مراکز و کتابخانه‌های مختلف، یافته‌ها و اطلاعاتی به دست آمدند که عبارت‌اند از: یکم. عناوین نسخ خطی وقفی شاه‌عباس بر آستان عبدالعظیم (ع) که شناسایی گشتند و اکنون موجود هستند؛ از این قرار هستند:

الف. نسخ موجود در کتابخانه آستان عبدالعظیم (ع) که یا از قدیم موجود بوده‌اند و یا پس از خروج و مفقودی، بعداً به کتابخانه عودت داده شده‌اند و هم‌اکنون در این محل حضور دارند؛ شامل پنج نسخه: ۱- جام جهان‌نما (شماره نسخه ۳۰۱). ۲- مجموعه سه رساله در منطق (شماره نسخه ۶۴۸). ۳- معیار جمالی (شماره نسخه ۴۹۱). ۴- ترجمه نجات‌اللاهوت (شماره نسخه ۳۵۸). ۵- کفایة‌التعلیم (شماره نسخه ۳۱۵).

ب. نسخ خطی خارج از آستان عبدالعظیم (ع) که موجود در کتابخانه‌های دیگر کشور هستند؛ شامل سه نسخه: ۶- تشریح‌الابدان (کتابخانه مجلس؛ شماره نسخه ۶۸۴۲). ۷- مجموعه چهار رساله (کتابخانه ملی؛ شماره نسخه ۳۵۵۶۹). ۸- منازل‌السائرین (کتابخانه فیضیه؛ نسخه فهرست نشده و بدون شماره است).

ج. در این میان، یک نسخه خطی دیگر نیز (شامل: نبذة عن کتاب «سر الانساب العلویین» و نیز «منتقله الطالبیه») قابل طرح است که مشکوک به وقفی بودن از مجموعه شاه‌عباس است؛ اما شواهد روشنی از این احتمال فعلاً در دست نیست.

دوم. نسخ شناسایی نشده از مجموعه یک‌صد و بیست نسخه‌ای؛ که شامل ۱۱۲ نسخه هستند؛ که البته

این وضعیت فقدان نسخ خطی در آستان عبدالعظیم (ع)، می‌تواند به برخی از دلایل زیر واقع شده باشد: ۱- عدم درج یادداشت وقف یا فهرست نسخه‌ها بدون نام واقف. ۲- شمارش اشتباه نسخه‌ها توسط واقف یا تحویل نشدن آنها. ۳- نسخه‌های قرصی از کتابخانه که یا مرجوع نشده‌اند و یا از بین رفته‌اند.

اکثر نسخ وقفی شاه‌عباس به آستان حرم عبدالعظیم (ع)، اکنون در این مکان موجود نیستند؛ و اطلاعات موجودی آنها روشن نیست. با این وضعیت تأسفبار، اکنون پیشنهاد می‌شود که مجموعه‌های وقفی دیگر به این آستان نیز، بررسی آماری و فهرستی گردند؛ تا وضعیت موجود آنها نیز روشن گردد.

منابع

آل طالقانی، سید محمدحسن (۱۳۷۳ق). ضمیمه ترجمه نفحات اللاهوت (شرح‌حال محقق کرکی و محمد استرآبادی و ...). مخطوط، شهر ری: کتابخانه عبدالعظیم، نسخه شماره ۳۵۸، دوازده برگ ابتدای نسخه.

استادی، کاظم (۱۴۰۳ش). «سه مجموعه وقفی نسخ خطی در سه آستان مقدس ایران (مشهد، قم، ری)». مخطوط. قم: کتابخانه شخصی حاج شیخ رضا استادی.

استادی، کاظم (۱۴۰۳ش). «معرفی نسخه خطی روض الجنان شاه‌عباس صفوی». نوآوری‌های تفسیری. دوره ۲. مرداد شماره ۲. صص ۱۱۵ - ۱۳۷.

استادی، کاظم (۱۴۰۳ش). «معرفی نسخه خطی کهن المباحث المشرقیه اثر امام فخر رازی (نسخه وقفی شاه‌عباس صفوی به آستان حرم قم)». پژوهش‌های نوین در مطالعات تاریخ اسلام و ایران. دوره ۱. بهمن شماره ۲. صص ۱۱ - ۳۲.

استادی، کاظم (۱۴۰۳ش). «بررسی وضعیت نسخ خطی وقفی شاه‌عباس صفوی به آستان حضرت فاطمه معصومه (س)». علم و تمدن در اسلام. دوره ۶. زمستان شماره ۲۲. صص ۱۱۶ - ۱۵۵.

امین عاملی، سید محسن (۱۴۰۳ق). اعیان الشیعه. بیروت: دارالتعارف.

انصاری، عبدالله بن ابی‌منصور (پیش از ۱۰۳۷ق). منازل السائرین. مخطوط. قم: کتابخانه فیضیه. نسخه بدون شماره (فهرست نشده است).

بخاری نسابه، سهل بن عبدالله (۹۴۰ق). نبذة عن کتاب سر الانساب العلویین. مخطوط. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی. نسخه شماره ۱۱۲۵/۱.

بی‌نام (۱۱۵۰ق). فهرست نسخ خطی کتابخانه آستان قدس رضوی در سال‌های ۱۱۴۹-۱۱۵۰ق. مخطوط.

مشهد: کتابخانه آستان قدس. شماره نسخه ۵۲۷۷۵.

بی‌نام (خرداد ۱۴۰۳ش). فهرستگان نسخ خطی. سایت متعلق به کتابخانه ملی ایران. آدرس اینترنتی: https://scripts.nlai.ir/advanced_search

تحويل دار، میرزا حسین خان (۱۳۴۲ش). *جغرافیای اصفهان*. تهران: دانشگاه تهران. تفتازانی و دیگران (پیش از ۱۰۳۷ق). *مجموعه (شامل چهار اثر)*. مخطوط. تهران: کتابخانه ملی ایران. نسخه شماره ۳۵۵۶۹.

تهرانی، آقا بزرگ (بی‌تا). *طبقات اعلام الشیعه*. تحقیق: علینقی منزوی. قم: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان. جرجانی و دیگران (۸۶۶ق). *مجموعه ۶۴۸ (شامل سه رساله)*. مخطوط. شهر ری: کتابخانه عبدالعظیم. نسخه شماره ۶۴۸.

جعفریان، رسول و رسول جزینی (۱۳۹۷ش). *وقف‌نامه‌های صفوی*. قم: نشر مورخ. حافظیان، ابوالفضل (۱۳۸۲ش). *فهرست نسخه‌های خطی حوزه و موزه آستانه حضرت عبدالعظیم حسنی*. قم: دارالحدیث (مجموعه آثار کنگره بزرگداشت حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام؛ جلد ۲۸).

حافظیان، ابوالفضل (۱۳۸۲ش). *فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آستانه حضرت عبدالعظیم حسنی (جلد ۱ و ۲)*. قم: دارالحدیث (مجموعه آثار کنگره بزرگداشت حضرت عبدالعظیم علیه‌السلام؛ جلد ۲۱ و ۲۲). حائری، عبدالحسین و دیگران (۱۳۹۱ش). *فهرست کتابخانه مجلس شورا (ج ۱)*. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی.

حسینی موسوی استرآبادی، میر محمد بن ابی‌طالب (۹۵۱ق). *ترجمه نفحات اللاهوت*. مخطوط. شهر ری: کتابخانه عبدالعظیم. نسخه شماره ۳۵۸.

دانش‌پژوه، محمدتقی (۱۳۴۲ش). *فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آستانه امامزاده عبدالعظیم حسنی در شهر ری (۱ و ۲)*. نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (درباره نسخه‌های خطی). دفتر سوم. صص ۶۱-۸۳ و ۴۲۷ - ۴۸۰.

دانش‌پژوه، محمدتقی (۱۳۵۵ش). *فهرست نسخ خطی کتابخانه آستانه مقدسه قم (قطع رحلی، گلاسه)*. قم: نشریه آستانه مقدسه قم.

درایتی، مصطفی (۱۳۹۱ش). *فهرستگان نسخه‌های خطی ایران*. تهران: کتابخانه ملی.

دشتکی، منصور بن محمد (۹۶۷ق). *جام جهان‌نما*. مخطوط. شهر ری: کتابخانه عبدالعظیم. نسخه شماره ۳۰۱. ربانی، هادی و علی‌اکبر زمانی‌نژاد (۱۳۸۲ش). *شناخت نامه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهر ری (مجموعه مقالات چاپ شده)*. قم: دارالحدیث.

شیرازی، منصور بن محمد (قرن ۱۰). تشریح الابدان. مخطوط. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی. نسخه شماره ۶۸۴۲

طباطبایی، ابراهیم بن ناصر (۹۴۰ق). نبذة عن کتاب منتقله الطالبیه. مخطوط. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی. نسخه شماره ۱۱۲۵/۲.

عقبلی، عبدالله (۱۳۸۰ش). تاریخ آستانه ری. قم: دارالحدیث.

غزنوی بخارایی مروزی، محمد بن مسعود (۱۰۱۰ق). کفایة التعلیم فی صناعة التنجیم. مخطوط. شهر ری: کتابخانه عبدالعظیم. نسخه شماره ۳۱۵.

فخری اصفهانی، محمد بن فخر الدین (۹۷۷ق). معیار جمالی. مخطوط. شهر ری: کتابخانه عبدالعظیم. نسخه شماره ۴۹۱.

فلسفی، نصر الله (۱۳۵۳ش). زندگی شاه‌عباس اول. اصفهان: کتابفروشی ثقفی.

مقیمی، امیدعلی (۱۳۹۳ش). تاریخ شکل‌گیری کتابخانه آستان در گفت‌وگو با امیدعلی مقیمی. سایت خبرگزاری ایبنا (چهارشنبه ۸ بهمن ۱۳۹۳ - ۰۸:۲۶). آدرس:

<https://www.ibna.ir/news/۲۱۶۳۵۸>

مؤذنی، جواد (۱۳۴۱ش). تاریخ مختصر کتابخانه آستانه مقدس حضرت عبدالعظیم (ع). تصحیح سید علی‌اکبر فتوحی. تهران: چاپخانه حیدری.

مؤذنی، حسین (۱۳۸۱ش). با کتابخانه آستانه مقدس حضرت عبدالعظیم (ع) آشنا شویم (جزوه چند برگی است). تهران: بی‌نا.

مؤذنی، محمد جواد و حسین (۱۳۲۴ - ۱۳۸۰ش). دفتر ثبت کتابخانه آستانه حضرت عبدالعظیم (ع). مخطوط (شماره ۲۹۹). شهر ری: کتابخانه آستان عبدالعظیم (ع).

واعظ تهرانی کجوری، محمد باقر (۱۳۸۲ش). روح و ریحان یا جنّة التّعییم و العیش السّلیم فی احوال السّید عبدالعظیم الحسنی (ع) و التّکریم (۵ مجلد). تحقیق: سید صادق حسینی اشکوری. قم: دارالحدیث.